

ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНА ПАЛІТРА УКРАЇНОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті проаналізовано жанри й тематику україномовної художньої прози П. Куліша, переважно побудованої на переосмисленні фольклорних та історичних сюжетів. Ідеться про жанрові специфікації оповідання – казки (“Циган”, “Півпівника”), ідилію (“Орися”, “Дівоче серце”), баладу (“Гордовита пара”), історичне (“Січові гості”, “Мартин Гак”), моралізаторського спрямування (“Про злодія в селі Гаківниці”, “Потомки українського гайдамацтва”), гумористичне (“Сіра кобила”, “Очаківська біда”) тощо. Вершиною творчості Куліша-прозаїка став історичний роман-хроніка (“Чорна рада. Хроніка 1663 року”).

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, художня проза, жанр, фольклор і література, історична тематика.

Lisha Xu. Genre and thematic palette of Ukrainian-language prose fiction by Panteleymon Kulish

The article analyzes genres and themes of Ukrainian-language prose fiction by P. Kulish which is predominantly based on re-interpretation of folklore and historical plots. In this context, the article deals with genre specificity of the writer's short stories, namely of fairy tales (“A Gipsy”, “Half-a-Cock”), idylls (“Orysia”, “A Girl's Heart”), ballads (“An Arrogant Couple”), historical short stories (“Guests from the Sich”, “Martyn Hak”), didactic short stories (“On the Thief in the Village of Hakiwnytsi”, “Descendants of Ukrainian Haydamaky”), humorous short stories (“A Grey Mare”, “Ochakov Tragedy”) etc. The climax of Kulish's prose writing activity was a historical novel “The Black Council. A Chronicle of the Year 1663”.

Key words: Panteleymon Kulish, prose fiction, genre, folklore and literature, historical themes.

Творча спадщина Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897), попри низку ґрунтовних праць останнього часу, і досі не висвітлена з належною повнотою та всебічністю. Відомо, що митець виявив свій творчий таланти у різних художніх формах – прозі, поезії, драматургії, публіцистиці, літературній критиці, однак чи не найяскравіша його художня проза. Це й перший в українській літературі історичний роман “Чорна рада. Хроніка 1663 року”, а також ціла низка інших мистецьки довершених творів малої прози – ідилії “Орися” та “Дівоче серце”, оповідання-балада “Гордовита пара”, оповідання моралізаторського спрямування “Про злодія в селі Гаківниці”, “Потомки українського гайдамацтва” тощо.

Кулішева проза початку 1840-х рр. загалом російськомовна, хоча й побудована на мотивах і сюжетах українського фольклору. Проте свою літературну діяльність молодий романтик розпочав усе ж україномовним оповіданням-казкою “Циган (Уривок із казки)”, опублікованим 1841 р. в альманасу Є. Гребінки “Ластівка”. Твір написано в комічно-бурлескному стилі на основі уривка народної казки про цигана, яку Куліш, за своїм зізнанням, колись чув від матері. У творі йдеться про п'яницю-цигана та його сім'ю, яка зупинилася біля рідного письменникового містечка Вороніж (тепер це Сумська область). Усі дні циган лише пиячив та бився із чоловіками, а його дружина з дітьми часто безуспішно ходила в місто танцювати, щоб заробити на хліб. Подальший сюжет оповідання дуже нагадує історію зі збірки арабських оповідань “Тисяча і одна ніч” – казку про халіфа Гаруна аль-Рашида¹: одного разу п'яного цигана, котрий спав на дорозі, підбрав пан і взяв у свій двір. Наступного дня, коли п'яниця прокинувся, він побачив, що перебуває в гарному будинку, а всі люди величають його паном, приносять чай, горілку, вареники, ковбасу, сало. У залі

¹ Така тема була досить популярною в українській літературі – 1893 р. жарт у чотирьох діях “Паливода XVIII століття” написав І. Тобілевич (Карпенко-Карий).

грали музики, а циган пив і їв, дуже веселився. Однак увечері, коли він знову впився, пан звелів відвезти його на те саме місце, де його підібрали.

До ранніх Кулішевих оповідань із виразною фольклорною основою також належать твори “Очаківська біда”, “Бабуся з того світу” й “Півпівника”. Як зауважив сам письменник, “Бабуся з того світу”, чи, як сам він називав, “Оповідання про померші душі”, є “куснем високої фантазії”, а оповідання “Очаківська біда” – зразком “широукраїнської гумористики” [4, 429]. Куліш спершу помістив “Очаківську біду” у збірнику фольклорної прози “Украинские народные предания” (надруковано 1847 р., але книжка була конфіскована й побачила світ лише 1893 р.), а потім у першому томі “Записок о Южной Руси”. У цьому ж виданні було опубліковано й добірку обробок народних оповідей про перебування в потойбічному світі під назвою “Странствование по тому свету”. Ці твори згодом неодноразово друкувалися як окремі оповідання.

“Очаківська біда” в гумористичному стилі зображує життя українських козаків, які під керівництвом князя Грігорія Потьомкіна прибули під Очаків (південь нинішньої України), щоб воювати з турками. Очаківською бідою оповідання названо тому, що козаки довго перебувають під цим містом, у них бракує продуктів, хоча перед походом вони привезли із собою цілі вози грінок і сала. Колоритно виписано образ “найсвітлішого” князя, котрий зневажливо називав козаків “хахлами” і “проклятими чубами”, завжди ляв їх, коли ті зверталися до нього з побутовими питаннями. Козакам таки довелось узяти участь у битві з турками, але завдяки винахідливості свого сотника вони не лише не зазнали втрат, а й захопили двісті полонених. Письменник яскравими гумористичними засобами показав радість козаків після перемоги: “Який-то тобі, пане сотнику, Біг розум дав! Якби тебе не послушали, то всі б, може, марне пропали; а тепер, слава Богу, і добичи повні руки, і самі zostались живі й здорові” [1, 292]. Оповідання прикметне яскравим протиставленням українців і росіян: ті зображені зневажливо-гумористично, подекуди навіть із певним сарказмом. Однак українським козакам найбільше не сподобалося те, як погано, по-московськи лявся “найсвітліший” князь Потьомкін.

В іншій тональності витримано оповідання “Бабуся з того світу”. Це, власне, низка сюжетів, побудованих на народних віруваннях про перебування людини в потойбіччі. Героїня твору стара баба Дубиниха (це реальна людина, яка жила в тому ж містечку, що й Куліш, була його бабою-повитухою; про неї письменник згодом згадав у “Дописках” до поеми “Куліш у пеклі”, 1897 р.) розповіла своїм односельчанам, що “побачила” на тому світі, коли там побувала. Цей твір містить народні уявлення про те, що чекає на людину як покарання за її смертні гріхи, зокрема вбивства, скупість, ненажерливість, братерську ворожнечу, непослух Богові. У цих оповідах можна також побачити певний зв’язок із зображенням перебування померлих людей у пеклі та раю, яке подав у першому творі нової української літератури “Енеїда” І. Котляревський, хоча Куліш кілька разів увиразнив аналогії з відповідними епізодами з “Божественної комедії” Данте.

Фантастичні оповіді Дубинихи мають виразне морально-етичне спрямування: з них читачі дізнаються, що після смерті хороші люди живуть у раю, а злі, скупі страждають у пеклі. Так, брати, які в земному житті між собою ворогували, стали собаками, що тепер гризуться; чоловік, який не пустив подорожнього в мороз до хати, мерзне, хоча й горить у полум’ї; інший мучиться від спраги, хоча йому через рот тече струмок (у реальному житті він не дав подорожньому у спеку напитися); їхній покійний сусід (це мало би справити сильне враження на слухачів) у пеклі стоїть по пояс у жару, бо не послухався Бога, котрий визначив йому дівчину як дружину; гайдамака, котрий убив

батька й матір, руками носить різних гадюк, а чорти його поганяють батогами тощо.

Цікаві й повчальні і розповіді про вчинки цих персонажів. Так, гайдамака, який вчинив дуже багато смертей на землі, зокрема вбив і своїх батьків, довго не може навіть знайти священика для сповіді і призначення спокути. Така покута виявилася дуже цікавою: гайдамака мав посадити на горі яблуневу палку і щодня десятки разів поливати її водою, яку мав набирати в рот із криниці, що стояла в долині. Палиця таки стала яблунею, і на ній рясно вродили яблука (цей гайдамака мав дуже багато гріхів): усі були срібними, а два – золотими. Коли це побачив той самий священик і звелів струсити яблука, усі вони одразу впали на землю (отже, грішник очистився від цих гріхів), але два яблука так і залишилися на дереві: це були золоті плоди, які символізували найтяжчий гріх – батьковбивство. Як морально-етичний висновок: усе можна спокутувати, навіть убивство, але вбивство батьків – ні.

Яскраве й оповідання про перебування в пеклі скупі й лихої жінки, яка за життя зробила лише одне добре діло – колись подала старому бідному прохачеві цибулину. Саме цією цибулиною хоче витягнути матір до раю її праведний син Онисим, але це йому не вдається. Цей сюжет згодом помістив у збірці російських народних легенд О. Афанасьєв, а у своєму романі “Братья Карамазови” використав Ф. Достоевський. Як зазначив В. Івашків, ця історія близька до тієї, яку розповів японський письменник Акутагава Рюноске в новелі “Павутинка” [2, 284-285].

Як бачимо, ці фантастичні оповідання мають глибокий моральний сенс. Письменник відзначив, що “усі помруть, усе минеться” [1, 307], а гроші та слава приносять людям лише тимчасову радість, а не вічне щастя. Бог бачить усе, що люди роблять у цьому світі, а Його суд справедливий: кожна людина сповна одержить за свої вчинки. Отже, вічне щастя належить добрим людям, незважаючи на їхнє соціальне становище на землі.

Стилістика оповідання “Сіра кобила” (1860) також фольклорна. Його жанр містить елементи анекдоту, хоча сам автор назвав твір комічною притчею, водночас наполягав на тому, що текст твору він знайшов серед чужих матеріалів [8, 129]. Оповідання гумористично описує кумедну пригоду простого українця. У нього була дуже добра сіра кобила, про яку знали всі. Відтак оповідач вирішив зрубати свого дуба, що хилився на Сулу, мов зовсім падав. Комізм твору досягнуто анекдотичністю сюжету: щоб зрубати величезне дерево й не дати йому впасти у воду, герой прив’язав до верхів’я дуба кобилу, а та начебто мала втримати дерево на суходолі. Закономірно, що, врешті, і дуб, і кобила опинились у воді, а оповідач шкодує не так за ними, як за хомутом, що був на кобилі. У цьому оповіданні емоційними і простими мовними засобами з використанням діалектизмів колоритно подано характер українця.

Коли в 1840-і рр. сюжети для своїх прозових творів Куліш черпав переважно в українському фольклорі, то в 1850-ті рр. він звернув увагу й на словесність інших народів. 1852 р. Куліш опублікував скорочений переклад праці американського літературознавця Дж. Тікнора “История испанской литературы” (окреме видання 1861 р.), а на початку 1860-х рр. обробив сюжет іспанської народної казки “Півпівника”. В оповіданні-казці “Півпівника (Гішпанська дитська казка)” (1861) описано історію препоганого, скаліченого, але гордого й самозакоханого Півпівника, яке мало тільки одне око, одне крило й одну ногу. Воно хоче піти у світ і побачити царя, бо йому вже обридло жити в селі. Сюжет твору розвивається за канонами жанру казки – дорогою Півпівника зустріло рівчак, вітер та іскорку, що перебували у скрутному становищі й потребували його допомоги. Зарозуміле й пихате Півпівника відмовилося це робити і, врешті,

за це постраждало: у скрутний для нього самого момент життя ці три стихії додали йому мук, хоча й могли врятувати бідолашного. Відтак письменник утверджував думку, що надмірна пиха приносить нещастя, а аморальні вчинки завжди мають відплату. Покликаючись на М. Білозерського, Є. Нахлік завважив, що Куліш через головного героя казки висміяв редактора журналу "Основа" В. Білозерського, з яким у письменника тоді були гострі суперечки [7, 159-160].

Яскравим зразком майстерного творчого опрацювання чужого сюжету стала Кулішева ідилія "Орися", написана, як зазначив сам автор, 7 вересня 1844 р. на матеріалі шостої пісні Гомерової епопеї "Одіссея". Куліш замінив античний сюжет на український та переніс дію в часи Гетьманщини. У центрі твору – ідеальна українська дівчина Орися із чистим і романтичним серцем. Вона безтурботно (хоча й без матері) живе серед мальовничої української природи та врівноваженого сільського побуту. Зрозуміло, що героїня мріє про щасливе сімейне життя, однак поки не зустріла свого судженого. Тут їй на допомогу приходить покійна матір, котра й на тому світі прагне допомогти доньці: з'явившись Орисі вві сні, розповідає, що таки випросила в Господа для неї нареченого. Готуючись до весілля, Орися разом із дівчатами та старезним Гривою, батьковим товаришем, вирушила до річки Трубайло, щоб випрати одяг. Кульмінація сюжету – зустріч героїні зі своїм судженим, який у світлі романтичної оповіді старого Гриви про золоторогих турів здався їй величним князем, хоча насправді був лише осауленком, отаманом у своїй сотні. Історія завершується їхнім весіллям і щасливим життям, бо Куліш наприкінці твору написав, що бачив Орису через рік із маленькою дитиною на руках. Ця деталь, мабуть, запозичена в М. Гоголя: саме так завершується його оповідання "Ночь перед Рождеством".

Відмінність від сюжету шостої пісні "Одіссеї" в тому, що Навсікая лише зустріла Одіссея й показала йому шлях до свого дому, а сама мала готуватися до шлюбу з іншим. Крім того, у фабулу "Ориси" вплетено народну легенду про золоторогих турів, що привнесло в ідилію фольклорні відтінки. За спостереженнями Є. Нахліка, мистецьку вартість твору визначають майстерне зображення гармонійних стосунків між поколіннями, родинна злагода, ідеалізована зовнішність героїні, спокійний і безконфліктний козацький хутірний побут, близькість людей до природи. За висновком ученого, твір постає "досконалим художнім зразком романтичної ідилії в українській літературі" [8, 98].

На відміну від "Ориси", оповідання-ідилія "Дівоче серце" (1862) переносить читача в Кулішеву сучасність. Героїня твору – сільська дівчина Оленка, яка покохала гарного молодого хлопця Ігната Загірного. Закоханим, однак, не судилося щастя: парубка взяли у військо. Щоб бути ближче до нього, героїня найнялася до багатого українця, а потім потрапила у столицю. Дівчина стала грамотною, і перед нею відкрився інший світ. Вона почала забувати Ігната, а згодом закохалася в молодшого брата господині, розумного й освіченого парубка Павла Піддубня. Герої, врешті, одружилися й повернулися на батьківщину. Зазначу, що героїня твору змальована яскравіше і глибше, ніж Орися: замість гарної, доброї і чистої патріархальної сільської дівчини маємо образ сміливої, вільної від традиційних умовностей, емансипованої і грамотної українки. Цікавий у "Дівочому серці" образ інтелігентної жінки пані Ганни, яка зберігає свою національну ідентичність, поважає звичаї українського народу, розмовляє українською мовою, хоча й живе в чужомовному середовищі та знає багато іноземних мов. Через ці образи виразно прочитується глибока любов Куліша як "освіченого емігранта" до свого рідного краю, шанобливе ставлення до українського народу та його звичаїв.

В окремих Кулішевих оповіданнях простежується виразне морально-етичне спрямування сюжету. Жанр таких оповідань Є. Нахлік пропонує визначати як балада. Прикладом слугує оповідання-балада “Гордовита пара” (1861). Тут показано драматичну любовну історію пишної та гордої української дівчини Марусі Ковбанівни, котра закохалася в небагатого козака Прохора Осауленка. Парубкові раптом здалося, що така багата дівчина його насправді не кохає, “грається” з його серцем, а тому він почав зустрічатися з бідною сиротою Оринкою Лободівною. Звісно, це розсердило Марусю, і вона вирішила одружитися без кохання зі старим сотником Байдаком, що зумовило шлюб Прохора з Оринкою. Лише побравшись із нелюбими, Маруся і Прохор зрозуміли силу свого кохання, а тому, щоб бути назавжди разом, герої, обійнявшись, утопились у місцевій водоймі. Трагічна розв’язка зумовлена особливостями романтичних натур закоханих, їхньою нездатністю до взаєморозуміння. Хоча письменник і засуджує гордовитість Марусі та Прохора, але симпатизує їхньому сильному романтичному коханню.

Морально-етична тематика стала основою сюжету оповідання “Про злодія в селі Гаківниці”, четвертого твору циклу “Листи з хутора” (1861). Злодій Дмитро Гарбуз був людиною непростой долі – сирота, служив у наймах, жив дуже бідно, не мав своєї хати, над ним усі насміхалися. Тому Дмитро вирішив красти, що допомогло йому стати заможним, одружитися, однак зробило залежним від цієї звички. Апогеєм злодійства персонажа став його намір обікрасти сільську церкву. Цього разу Дмитра зловили, бо Божа сила не дозволила йому винести вкрадене. Важливу роль у справі покарання злодія відіграла сільська громада, яка відмовилася підкоритися місцевій владі й посадити Дмитра у в’язницю. Замість цього героя змусили паламарювати в церкві три роки, приймати до себе всякого подорожнього, а самого Дмитра звали не інакше як злодієм. Саме так сільська громада, яка була об’єднана принципами християнської любові та морального прощення, виховала його добрим і статечним християнином. Відбувши покарання, Дмитро випросив у громади дозволу й надалі паламарювати в церкві та приймати гостей. Отже, добротністю та покірністю Гарбуз спокутував свої гріхи й повернув собі повагу інших людей. У творі виразно прочитуються дві основні ідеї: щастя й добробуту можна досягти лише працею й дотриманням християнських моральних засад; щасливе лише те село, громада якого мудра й доброзичлива, дбає про людей, захищає їх від нерозважливих рішень місцевої влади, практикує віками перевірені способи покарання окремих своїх членів, що не тільки рятує їх, а й допомагає переосмислити своє життя, стати корисними суспільству.

Шукаючи нові теми для своєї прози, Куліш звертався до яскравого минулого України. Історичним колоритом пройняті україномовні оповідання “Січові гості”, “Мартин Гак”, “Потомки українського гайдамацтва” й перший історичний роман в українській літературі “Чорна рада. Хроніка 1663 року”.

Історичне оповідання “Січові гості” написано ще 1843 р. У 1847 р. письменник помістив його у збірнику фольклорної прози “Украинские народные предания” під назвою “Чуприна и Чортоус (Вольный перевод с польского рукописного мемуара)”. Однак через те, що цей збірник тоді так і не побачив світу, Куліш у другому томі “Записок о Южной Руси” (1857) опублікував уривок із перекладу першотексту оповідання під назвою “Рассказ современника поляка о походах против гайдамак”. Публікація оповідання “Січові гості” (Основа. – № 1) свідчить про напружену письменницьку працю над спогадами польського старости. Тут оповідач – уже українець, який щиро шкодує, що свого часу як надвірний козак польських князів “на свою рідну браттю ставав до бою” [5, 204]. Таким же каяттям оповідач завершив оповідь про свою участь у каральних походах на

гайдамацькі загони Чуприни й Чортоуса, що мало б акцентувати на основній ідеї твору: “Тільки ми, надвірні, було, за панським приводом, ходимо на гайдамак. Здавалось: куди, яке добро чинимо, а ми тільки помагали загнздувати наших братів” [5, 216].

Події Коліївщини 1768 р. стали основою сюжету оповідання “Мартин Гак” (1863), яке певною мірою розвиває проблематику твору “Січові гості”, передусім щодо оцінки ролі і значення гайдамацьких рухів. Пов’язаність цих двох оповідань виявляється і в тому, що оповідачами в них виступають надвірні козаки, котрі служили в панів. “Мартин Гак” має більше елементів художнього твору, зокрема містить цільну оповідь про долю центрального персонажа, розкриває його внутрішній світ, чого немає в оповіданні “Січові гості” через надто очевидну прив’язаність до історичної конкретики.

Життєва доля центрального персонажа оповідання “Мартин Гак” – це історія правдолюба. Таким людям непросто, адже вони нікому не подобаються. Так, Мартина вигнали з посади ловчого при панському дворі через те, що він сказав привселюдно, що дикого кабана на полюванні підстрелив мірошник, а не панич, як про це хотіли всім повідомити. Так само не сподобалася Мартинова оцінка гайдамацького повстання самим гайдамакам (Мартин Гак сказав: “Скоро розпочалось криваве діло наше, зараз я постеріг, що нема в йому Божої правди. Не такій орді Україну рятувати. Коли б хто від неї самої слобонив Україну; а поки слобонить – криваві річки ллються та й ллються” [5, 224]), один з яких через ці слова й убив Мартина. Думаю, у цьому оповіданні Куліш характеризує гайдамак радше негативно, ніж позитивно. Цей рух письменник назвав пишним цвітом, який дав гіркі ягоди [5, 225].

В оповіданні “Потомки українського гайдамацтва” (1868) Куліш порушує низку важливих морально-етичних проблем, зокрема стосунків різних соціальних груп українців, питання багатства і бідності, а відтак і джерел добробуту (козак-характерник, котрий позичив Харкові Дундуку розбоєм відібрані в його тестя гроші, у розпал весілля зажадав їх назад, зазначивши, що “нетруджені гроші до добра чоловіка не доводять” [6, 231]). Цікава й лінія, пов’язана з образом легендарного запорожця Байди, який разом з іншими характерниками стереже козацькі скарби, а також із народним портретом запорозького козака.

Оповідання розповідає про історію сім’ї рибалки Харка Дундука. Харко був проти того, щоб його син Яків одружився із сиротою Настею, хоча та була гарною і працювитою, а вимагав, щоб узяв собі за дружину багату дівчину, бо тоді, мовляв, їхнє життя буде набагато легшим. Через це Яків, котрий кохав Настю, покинув батьків і пішов працювати поштарем. Долю парубка змінила зустріч з оповідачем – сином місцевого пана, якому Яків розповів про свою нещасливу любов. Колізія розв’язалася через бажання оповідача допомогти закоханим: він подарував двох волів і земельну ділянку за умови, що парубок працюватиме в нього наймитом три роки. Сердечне ставлення пана до долі Якова поступово перемогло Харкову недовіру до панів.

В оповіданні виразно прочитується щира симпатія письменника до нащадків українського гайдамацтва – це люди працювиті, добрі й чесні. Вони понад усе цінують сім’ю, поважають старших, живуть із дотриманням споконвічних моральних принципів, зберігають давні звичаї. Вони горді, що є потомками запорожців і українського гайдамацтва. Харко Дундук так каже про себе: “Запорозького він роду; запорозьким духом і довіку дихатиме. Живіть пани панами, а ми собі житимемо по-простацьки” [6, 232]. Це й уберегло українську національну ідентичність у складних умовах життя під чужоземною владою.

Найдовершенішим Кулішевим прозовим твором став перший в українській літературі історичний роман “Чорна рада. Хроніка 1663 року” (1857), над

яким письменник працював більш ніж десять років. Події твору організовано у дві основні сюжетні лінії – історичну й любовну. Історична лінія – достовірне зображення конфліктів та суперечностей між різними соціальними верствами українського суспільства в період Руїни, зокрема між поміщиками й селянами, міщанами й козаками, козаками й селянами, запорожцями й городовими козаками, старшиною й рядовим козацтвом. Кульмінацією цих суперечностей стала чорна рада з виборів гетьмана, що відбулася влітку 1663 р. в Ніжині. Через участь у ній черні (селян і городян) рада й названа “Чорною”. Те, що було обрано Івана Брюховецького, а не Якіма Сомка, письменник подав як народну недалекоглядність. Основну провину за це Куліш поклав на запорозьку старшину. Ось її характеристика в “Повести об украинском народе”, написаній у період активної праці над “Чорною радою”: “Старшины, вышедшие с ним (тобто Брюховецьким. – С. Л.) на черную раду из Запорожской Сечи, были люди неграмотные, грубые, не имевшие понятия о национальной чести” [3, 84].

Тогочасним українцям було не важливо, що гетьман Лівобережної України Яким Сомко був чесною і справедливою людиною, виступав за єдність українських земель. Натомість хитрий, лицемірний та амбіційний Іван Брюховецький знайшов підтримку запорожців, городових козаків, міщан і селян через обіцянку зробити всіх рівними. Обранню Брюховецького сприяла й підтримка московського царя, який із того часу ще більше контролював нового гетьмана й цілу Україну. Колоритні також образи патріотичного козацького полковника і священника Шрама, який усе своє життя боровся за вільну, цілісну й потужну Україну, кошового діда Пугача, кобзаря Божого Чоловіка та інших.

Любовний сюжет пов’язаний з образами сина полковника Шрама Петра, Лесі Череванівни, гетьмана Сомка й запорожця Кирила Тура. Петро закохався в Лесю, котра спершу не звертала на нього достатньої уваги, бо була заручена з гетьманом Сомком. Уже в Києві, куди Черевані і Шрами поїхали на зустріч із Сомком, у Лесю закохався Кирило Тур, який здійснив справжній романтичний учинок – викрав дівчину, щоб вивезти її в Чорногорію, на батьківщину свого побратима. Героїчний подвиг Петра Шраменка, котрий не лише наздогнав викрадачів, а й поранив Тура в лицарському поєдинку, урешті, прихилив до нього серце дівчини та відвернув її від Сомка, котрий сказав: “Лучче б мені довіку не женитись, ніж отсе бачити тебе (тобто Кирила Тура. – С. Л.) без пам’яті і гласу” [5, 65].

Це був найважливіший момент у житті Петра: він таки відмовився від військової слави, передумав іти в Запорозьку Січ, а натомість обрав родинний затишок на хуторі Хмарище з милою його серцю дівчиною. Це відповідало й душевним запитам Лесі Череванівни, яка, врешті, виразно усвідомила, що для Сомка гетьманські амбіції та життя друга важливіші, ніж вона. Порівняно із Сомком Петро здався їй ніжним, щирим і сміливим, адже був ладен пожертвувати для неї своїм життям.

Колоритним у романі постає й Кирило Тур – химерний, легковажний, юродивий, навіть дикий, однак у той же час шляхетний, щирий, відважний, цінує побратимство. Не врятувавши від страти Сомка, він урятував родину Череваня від хитрого Івана Брюховецького, що відкрило Лесі й Петрові дорогу до щастя.

“Чорна рада” має дуже важливе значення для історії української літератури. Вона стала не лише “найкращим твором історичної прози в українській літературі” [9, 186], а й романом, яким, за словами В. Івашківа, “не лише ще раз переконливо заявлялося право на саме існування нашої словесности як цілком самобутньої та самостійної, а й вагомо впроваджувалася думка про європейський рівень такої літератури” [2, 165].

Україномовна художня проза Куліша переважно побудована на фольклорних та історичних матеріалах. Так, на сюжетах народних казок, легенд, переказів, оповідей постали оповідання “Циган”, “Бабуся з того світу”, “Очаківська біда”, певною мірою ідилія “Орися” й оповідання “Січові гості”. Прозові тексти з історичною основою – оповідання “Січові гості”, “Мартин Гак”, “Потомки українського гайдамацтва” і роман “Чорна рада”, який написано на літописних джерелах. Куліш також запозичував сюжети із чужих літератур. Так, “Орисю” перероблено на основі шостої пісні “Одіссеї”, “Півпівника” – іспанської народної казки, оповідання “Січові гості” написано на основі спогадів польського пана. Сюжет історичного роману “Чорна рада” побудовано на матеріалі з українського минулого, але подано його з використанням структури вальтер-скотттівського історичного роману.

Жанри україномовної художньої прози різноманітні: це казка (“Циган”, “Півпівника”), ідилія (“Орися”, “Дівоче серце”), балада (“Гордовита пара”), оповідання історичне (“Січові гості”, “Мартин Гак”), моралізаторського спрямування (“Бабуся з того світу”, “Про злодія в селі Гаківниці”, “Потомки українського гайдамацтва”), гумористичне (“Сіра кобила”, “Очаківська біда”) тощо. Ці твори та їхні колоритні художні образи стали яскравою сторінкою української літератури. В україномовній художній прозі Куліша виразно виявилися риси його мистецького мислення 1840-х – початку 1860-х рр. – творче використання фольклорних та історичних сюжетів, а пошук ідеалу переважно пов’язано із прагненням гармонійного родинного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Записки о Южной Руси*. Издал П. Кулиш. – СПб., 1856. – Т. 1.
2. *Івашків В.* Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша. – Львів, 2009.
3. *Кулиш П.* Повесть об украинском народе. – СПб., 1846.
4. *Куліш П.* Погляд на усню словесність українську // *Куліш П.* Твори: У 6 т. – Львів, 1910. – Т. 6. – С. 429-435.
5. *Куліш П.* Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т. 2.
6. *Куліш П.* Твори: У 2 т. – К., 1998. – Т. 1.
7. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. – К., 2007. – Т. 1. Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія.
8. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. – К., 2007. – Т. 2. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша.
9. *Франко І.* Українці // *Франко І.* Збір. тв.: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 162-193.

Отримано 5 листопада 2014 р.

м. Львів